

történetére vonatkozóan. Jövőre – a tervek szerint – már tematikus számok fognak megjelenni, azaz egy-egy szakosztály munkájáról, problémáiról. (A tematikus szám nem jelenti azt, hogy egy-egy más témakörbe tartozó írás nem kaphat majd helyet benne.) Az 1978. évi első szám a párizsi nemzeti bibliográfiai konferenciával, a második a brémai közművelődési könyvtárépítési szemináriummal (mindkét nemzetközi rendezvény az IFLA égisze alatt folyt le) foglalkozik. A harmadik számban mutatkozik be a Nagyközönséget Szolgáló Könyvtárak Szakosztálya, és a negyediken megosztozik a Szakkönyvtárak Szakosztálya az Igazgatási és Technológiai Szakosztállyal.

Azt hiszem, hogy az IFLA Journal érdemes arra, hogy vezető könyvtáraink előfizessék (ha intézményi tagok, ingyen kapják; ha nem, akkor 48 NSzK márkáért fizethetik elő a Verlag Dokumentation Saur KG, POB 711 009 Pöссенbacher Str. 2. D-8000 München 71, BRD címen); a Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom című referáló lapunk feldolgozza közleményeit és a Könyvtári Figyelő is profitáljon, ha másból nem, a hírek rovatából.

PAPP István

A tudományos-műszaki tájékoztatás országos rendszere. Szervezési vázlat és az alrendszerek munkamegosztása

KOVÁTS Zoltán

Országszerte folynak az OSZIR, az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer kialakításának előkészületei. Ezek a munkálatok indokolják, hogy a szerző korábban, még az OSZIR-koncepció kialakulása előtt született írását lapunkban közzétegyük. Reméljük, hogy a téma országos jelentősége sok olvasónkat véleménykifejtésre, esetleg vitára ösztönzi, melynek lapunk hasábjain örömmel helyt adunk, bízva abban, hogy ezzel is hozzájárulhatunk az OSZIR végleges koncepciójának kialakulásához.

A könyvtárak hosszú időn keresztül a tudományos ismereteknek legfontosabb forrásai voltak. Munkájukat kb. a század elejéig egymástól függetlenül, csaknem elszigetelten végezték. A kutatók igényeinek növekedése és a könyvtárosok segítőkészsége indította meg a könyvtárközi kapcsolatok fejlődését.

A második világháború példátlan tudományos-műszaki erőfeszítései, az ipari termelés iránt felfokozott igényei a könyvtárak alkalmoszerű, esetenkénti együttműködésénél hatékonyabb formákat követelt meg. A legmagasabb szintű tudományos-műszaki információs igények gazdaságilag is megfelelő határfokkal való kielégítése csak az egész ország – sőt hovatovább a világ – szakkönyvtárainak szervezett, rendszerként tevékenyke-

dő együttműködésétől várható. Így indult meg az információs rendszerek szervezése az Egyesült Államoktól a Szovjetunióig. Hazánkban is központi probléma ez.

A Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtárának szakirodalmi szolgáltatásai és a kémiai szakirodalmi kooperációs kör tevékenysége révén szerzett tapasztalataim alapján a hazai szakkönyvtárak együttműködésének, munkamegosztásának rendszerét a következőképpen gondoltam el.

A NÉPGAZDASÁGI INFORMÁCIÓS RENDSZER (NIR)

A cél a népgazdaság minden területére, a tudomány és a termelés valamennyi ágára kiterjedő, egységes elvek alapján szervezett információs szolgáltatások rendszerének kialakítása. A szakirodalmi szolgáltatásoknak a hazai tudomány és technika fejlettségének megfelelő színvonalon kell állniuk. Ezt a színvonalat a következő ismérvekkel jellemezhetjük: – a szakterület világirodalmának teljességre törekvő áttekintésén alapuló válogatás; – a fenti elvek szerint szerkesztett bibliográfia alapján kiválasztott dokumentumok maradéktalan rendelkezésre bocsátása. A saját állományból hiányzó dokumentumokat könyvtárközi kölcsönzés útján kell a könyvtárnak beszereznie; – a gyorsaság és megbízhatóság, a mindenkori igények azonnali kielégítését biztosító elegendő kapacitás.

A korszerű információs szolgáltatások eredményességét 3 szinten lehet lemérni.

1. A termelékenyebb, nagy határfokú szolgáltatások révén a szolgáltatásokra fordítandó összegek közvetlenül csökkenthetők. Az ágazati, szakmai információs központok állományát igénybe vevő helyi szakirodalmi tájékoztatási rendszerek jelentős mértékben csökkenthetik a saját állományuk gyarapítására fordítandó összegeket – elsősorban a folyóiratok előfizetésének csökkentésével, amennyiben másolat formájában igénybe vehetik a szakmai információs központ folyóiratállományának vonatkozó részeit.

2. Az információs szolgáltatások gazdasági határfoka közvetve kifejezésre jut a kutatások határfokának javulásában is. A Humprey-jelentésként ismeretes amerikai felmérés szerint „az egyszer már elért, de időközben feledésbe merült tudományos eredmények újrafelfedezése a kutatásra fordított szellemi és anyagi erőforrások közel 50%-át emészt fel.”

A kutatások határfokának javulása következtében népgazdasági szinten megtakarítható összeget megítélhetjük a kutatásokra fordított összeg több milliárdos nagyságrendjének ismeretében.

3. Ha a hazánkban művelt tudományok minden területére sikerül kiterjeszteni a megfelelő szintű szakirodalmi szolgáltatásokat, akkor a nagyobb határfokú kutatások révén olcsóbban megszerzett tudás a tudomány közvetlen termelőerővé válása útján a népköztársaság gazdasági fejlődését a termelés szintjén is jelentős mértékben elő fogja segíteni.

MŰKÖDÉSI ELVEK

A szolgáltatások rendszere a legteljesebb mértékben a felhasználók igényeire orientált.

Mindig a dokumentumok és adatok teljes (ismert és hozzáférhető) halmazának meghatározott szempontok szerinti tudatos válogatásán alapszik.

A lehető legteljesebb informáltságot széles körű belföldi és nemzetközi együttműködéssel igyekszik biztosítani.

Az információáramlást a korszerű technika segítségével igyekszik minél gyorsabbá tenni.

SZERVEZÉSI ELVEK

Elsősorban a meglévő intézmények tevékenységére épül.

Főlegesen párhuzamosságok (intézmények, állományok, szolgáltatások stb.) megelőzésére, elkerülésére törekszik.

Már a szervezés állapotában figyelembe veszi a fejlődés várható irányát és mértékét.

Maximálisan igénybe veszi más intézmények korszerű szolgáltatásait.

Az országos szolgáltatások fenntartását megfelelő pénzügyi alappal rendelkező állami költségvetési szervekre bízta.

A korszerű szolgáltatások létesítésekor beruházott nagyteljesítményű műszaki berendezések, az értékes dokumentumbázis minél teljesebb kihasználása érdekében szorgalmazza a szolgáltatások minél szélesebb körben való elterjesztését.

A fejlesztési terv részfeladatainak megvalósítása sorrendjét és mikéntjét meghatározott elvek (prioritások) alapján a koordináló szerv szabja meg.

GAZDASÁGI ELVEK

Az országos szolgáltatások létesítésének gazdasági-pénzügyi feltételeit központi alapból (OMFB, stb.) kell biztosítani.

Az üzemeltetési költségek meghatározó hányadát a fenntartó szerv költségvetésében kell biztosítani.

Az igénybe vevők a mindenkori tudománypolitikai irányelvek alapján meghatározott mértékben térítést tartoznak fizetni a szolgáltatásokért.

Az információs rendszer tagintézményei egymás szolgáltatásait a szerződéses munkák vállalását szabályozó 201/1971 (MK.5.) MM-PM sz. utasításnak megfelelően vehetik igénybe.

AZ ALRENDSZEREK

Az első fokú alrendszerek szintje. Tulajdonképpen csiráikban már megtalálhatók, de konkrét feladatok híján mindeddig érdemi munkát nem végző szervezetek, amelyeknek azonban a jövőben kialakítandó egységes népgazdasági információs rendszerben komoly koordináló, irányító feladatuk kell, hogy legyen. A természet- és társadalomtudományok, valamint egyéb jellegű információk jellege közötti nagyfokú különbözőségek miatt szükség van arra, hogy horizontális munkamegosztás jöjjön létre ezen a szinten is. A jelenlegi helyzetben a következő koordinációs szervek létrehozatalát látom szükségesnek részben a meglévő alapok, részben a jelenleg ismert tények alapján.

Az első a természettudományos-műszaki tájékoztatási rendszer koordinációs szerve, másik a társadalomtudományi tájékoztatási rendszer koordináló bizottsága, a harmadik pedig a Központi Statisztikai Hivatal keretében működő egységes irányító szerv. A honvédelmi és egyéb speciális alrendszerek koordináló szervének létrehozatala speciális probléma.

Az egyes koordináló szervek tagjai a körükbe tartozó tudományági szakkönyvtárak vezetői, valamint reprezentatív olvasói lehetnek. Az olvasókat olyan jellegű szakemberek képviselnék, mint például az egyes egyetemi könyvtárak könyvtárügyi tanácsának vezetői, vállalati főmérnökök, illetve kutatóintézeti osztályvezetők.

A rendszer input oldalát a különféle szakmai információs központok, a második fokú alrendszerek együttese képezi. Tevékenységük koordinálása és munkamegosztásuknak megszervezése az elsőfokú alrendszerek feladata. A munkamegosztás mind vertikális, mind horizontálisan értendő.

Az alrendszer közvetlen környezetét az idevonatkozó kormányhatározatok, Gazdasági Bizottsági határozat és egyéb hatályos rendeletek alkotják. Amennyiben a tervtanulmányban meghatározott célok megvalósítását valamely hatályos rendelet akadályozná, abban az esetben a koordináló szerv feladata, hogy az illetékes hatóságnak javaslatot tegyen a rendelet, illetve a határozat megfelelő pontjainak módosítására.

A koordináló szervezet mint alrendszer távlati környezetét a különféle nemzetközi információs szervezetek, például a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer (NTMIR), valamint az UNISIST alkotják. Tevékenységét ezek célkitűzéseinek, ajánlásainak és normáinak figyelembevételével kell, hogy végezze. Figyelembe kell vennie az információs tevékenység nemzetközi fejlődését és annak trendjeit, valamint gondoskodnia kell az újonnan alkalmazott módszerek és eszközök vizsgálatáról és a hazai körülmények közt alkalmazhatók adaptálásáról. Ugyancsak figyelembe kell vennie hazánk nemzetközi szerződéseiben vállalt kötelezettségeit a NTMIR-ben.

A koordináló szervezet elsősorban a hazai igények megfelelő mélységű felmérését kell, hogy elvégezze. Véleményem szerint erre a kérdőíves módszer megfelelő és alkalmas. Fel kell mérnie elsősorban a Kooperációs Bizottságokkal, illetve tájékoztató szolgál-

tatásokkal le nem fedett szakterületeket, másodsor a tájékoztató szolgáltatásokkal lefedett szakterületeken a felhasználók újabb minőségi és mennyiségi igényeit, harmadszor a további koordinálandó feladatokat.

Helyzetfelmérés: célirányított, eredményes intézkedések megtételéhez a koordináló szervezetnek nemcsak a felhasználók igényeit kell ismernie, hanem a pillanatnyi helyzetet, a kiindulás állapotát is. Az utóbbi érdekében figyelembe kell vennie a már említett rendeleteket, a már felsorolt és az egyéb nemzetközi szervezetek szabványait valamint ajánlásait, a szakirodalmi szolgáltatás fejlesztése terén felismert trendeket és eredményeket, a Magyar Népköztársaság nemzetközi szerződéseiben vállalt kötelezettségeit. A mindezek alapján kitűzött reális célok meghatározása után újabb helyzetfelmérésre van szükség, hogy a tervek megvalósításához szükséges feltételek és a fennálló valóságos állapot közötti különbségek megállapíthatók legyenek.

Fejlesztési terv: A kormányhatározatok, rendeletek, a nemzetközi információs szervezetek stb. ismeretében készíthető el a koordináló szervezet tevékenységének eredményeképpen a rendszer output-ja, a fejlesztési terv. Ebben a koordináló szervezetnek meg kell határozni az input oldalán jelzett szakmai információs központok tevékenységének célját, szolgáltatásainak körét, a dokumentumbázis biztosításának módját, a fordító tevékenység megoldásának mikéntjét, továbbá a gépesítés és szakképzés alapelveit és módozatait. Ugyancsak a fejlesztési tervnek kell tartalmaznia, az egyes intézmények elhelyezési gondjainak megoldására, a belföldi, valamint külföldi könyvtárközi kapcsolatok kiépítésére és fenntartására teendő javaslatokat.

Fejlesztési alapok biztosítása: a fejlesztési terv végrehajtásához szükséges összegek előteremtése ugyancsak a koordináló szervezet feladata. A kidolgozott fejlesztési tervek megfelelő indoklása alapján részben a szaktárcáktól, részben az OMFB-től, az MTA-tól és egyéb országos szervektől kell, hogy megfelelő összegeket kapjon a fejlesztési tervek végrehajtásához. Az igényelt pénzügyi alapok rendelkezésre bocsátása egyben a koordináló szervezet magasabb szintű ellenőrzését és a fejlesztési terv jóváhagyását is jelenti.

A rendelkezésre álló anyagi erők ismeretében a koordináló szervezet döntheti el a fejlesztési terv egyes részfeladatai megvalósításának sorrendjét, előre meghatározott prioritások alapján. Ez a módszer az összegek elaprózása helyett súlypontok képzését és központi feladatok gyors megvalósítását teszi lehetővé. A koordináló szerv feladata tehát a fejlesztési alapok felosztása a szakmai információs központok között az általuk meghatározott célokra – amennyiben azokkal a koordináló szervezet egyetért (1. ábra).

Az összegek célhiteleszerű felhasználása teszi lehetővé a fejlesztési alapok felhasználásának ellenőrzését.

Az előbbieken vázolt módszer teszi lehetővé a koordináló szervezet által megállapított prioritási elvek érvényre juttatását a fejlesztési terv végrehajtásában. A súlyozott, kiemelt feladatok soron kívüli megvalósítása teszi lehetővé azt, hogy a rendelkezésre álló összegeket a legégetőbb hiányosságok felszámolására használják fel a támogatott másodfokú alrendszerek, a szakterület információs igényeinek kielégítése céljából. Ilyen elveken működő koordinációs szervezet képes létrehozni a korszerű szakirodalmi szolgáltatások országos rendszerét.

Az információs szervezeti input oldalát általában nagyobb szakkönyvtárak, többnyire országos tudományági szakkönyvtárak képezik. A szakmai információs központok szakirodalmi szolgáltatásai, tájékoztató tevékenysége megfelelő dokumentumbázis; jól válogatott referenzs-művek és bőséges folyóiratellátmány stb. nélkül elképzelhetetlen.

Az információs szervezet közvetlen környezetét a Népgazdasági Információs Rendszer egyéb szakmai információs alrendszerei alkotják. Ide tartoznak egyrészt horizontális síkban az egyéb szakterületek információs központjai, másrészt a saját szakterületek vertikális síkjában elhelyezkedő helyi információs rendszerek mint a Népgazdasági Információs Rendszer harmadfokú alrendszerei, valamint a rokon szakterületek tevékenységét koordináló szervezet, mint a Népgazdasági Információs Rendszer egyik elsőfokú alrendszere.

A szakmai információs központok távolabbi nemzetközi környezetét a nemzetközi információs szervezetek, mint pl. a KGST országok együttműködésére alapított NTMIR vagy a kapitalista államok információs szervezeteit is magában foglaló UNISIST rendszer jelenti.

Egy információs szervezet outputját a különböző szakirodalmi szolgáltatások jelentik. Ezek felsorolása, illetve részletezése a továbbiakból egyértelműen kitűnik.

Természetes, hogy a szakirodalmi szolgáltatások a felhasználók igényein alapszanak. Ezeket az információs szervezet illetékes munkatársai vagy saját tapasztalatukból közvetlenül ismerik, vagy pedig megfelelő felmérések útján tárják fel. Előnyös, ha az információs szervezetet a felhasználók jellegzetes képviselője, például a szakterületen működő kutató irányítja.

A szakirodalmi szolgáltatások megfelelő igénybevételére információs szervezet csak akkor számíthat, ha azokat megfelelő propaganda segítségével a felhasználók körében meg is ismerteti.

Általános panasz nyugati tájékoztató intézményekben is, hogy a felhasználók nem ismerik eléggé a meglévő lehetőségeket sem. Ezért a szakmai információs központ nem helyezkedhet arra az álláspontra, hogy csupán a meglévő igények kielégítésére törekszik, hanem annál előbbre mutatva, illetve előbbre lépve, a felhasználói igények fejlődésére is számítva korszerű, nagyobb hatású szolgáltatások teljesítésére is fel kell készülnie, és azok igénybevételére a lehetséges felhasználók körében megfelelő propagandát is ki kell fejtenie. A szolgáltatások elterjesztésének természetesen a megbízható és színvonalas szolgáltatás a legjobb propagandája.

A szakirodalmi szolgáltatások igénybevételére elsősorban az információs szervezet fenntartó intézmény dolgozói jogosultak. Mivel a fenntartó intézmény általában ipari tárca, iparági kutatóintézet vagy általánosabb profilú felsőoktatási intézmény, éppen ezért jelentős a száma azoknak a még inkább specializált intézményeknek, amelyek hasonló szakmai, szakirodalmi információs igényekkel lépnek fel, de amelyeket saját helyi szakmai információs rendszerük kielégíteni nem tud. E szűkebb szakterületen működő kutató-fejlesztő, illetve oktatási intézmények dolgozóinak szakirodalmi igényeit is meg kell oldani a népgazdasági információs rendszer egységes szakirodalmi szolgáltatásainak

keretében. Ezeknek a speciális intézményeknek a száma országos szinten több ezret tesz ki, az általuk igényelt információk pedig a dokumentumok olyan nagy számában szóródnak, hogy saját helyi szakmai információs rendszerük útján történő kielégítésük rendkívül gazdaságtalan lenne. Éppen ezért a legnagyobb gondot kell fordítani a helyi szakmai információs rendszerek és a fejlettebb szintet képviselő szakmai információs központok tevékenysége közötti munkamegosztás körvonalazására. A tanulmány egyik fő céljának tekinti az egyes tudományterületeken ennek a vertikális munkamegosztásnak pontos körvonalazását, meghatározását. (Az említett vertikális munkamegosztás részleteit az 1.2 és az 1.3. sz. ábrák tartalmazzák.)

A szakirodalmi igények kielégítésének módja: A szakmai információs központ logikai sorrendben első feladata a megfelelő színvonalon álló bibliográfiai szolgáltatás biztosítása a szakterület világirodalmát minél teljesebben átfogó alapon. Hogy ezt a feladatot a szakmai információs központ milyen eszközök segítségével oldja meg, azt legteljesebb mértékben a szakterület és az információs központ, valamint egyéb helyi sajátosságok határozzák meg. Erre alkalmas lehet valamely színvonalas KWIC-index, gépi adattár vagy referáló lap. Bármelyik lehet az információs központ saját dokumentációs tevékenységének terméke és eredménye. Ugyanazt a célt szolgálja bármelyik formája a bibliográfiai segéd-eszközöknek akkor is, ha ezeket az információs központ nem maga készíti, hanem más központokból, leginkább nemzetközi szakmai dokumentációs központokból és szervezeteiktől készen veszi át és adaptálja.

A szakmai információs központ tevékenységét, szolgáltatásait mindenképpen saját szakkönyvtárának dokumentumaira kell, hogy alapítsa. Ennek megfelelően meg kell határozni a gyűjtőkörét. Ez lényegében megtörtént a szakmai gyűjtőköri munkamegosztás szabályozásával az állománygyarapítási kooperációról szóló MM rendeletben. A gyűjtőköri munkamegosztás elsősorban nem a szakkönyvek beszerzése terén, hanem a nagyságrendekkel drágább reference-művek és a folyamatos anyagi megterhelést jelentő folyóiratok beszerzése terén jelentős. A költségvetési keretek szűkös volta miatt ugyanis könyvek teljességre törekvő gyűjtése hosszú idő óta megvalósíthatatlan a hazai tudományági szakkönyvtárakban. Könyvtárak csak olyan művek, monográfiák beszerzésére képesek, amelyeket többnyire előszerzeményezési jegyzék vagy prospektusok alapján valamelyik olvasójuk konkrétan igényel.

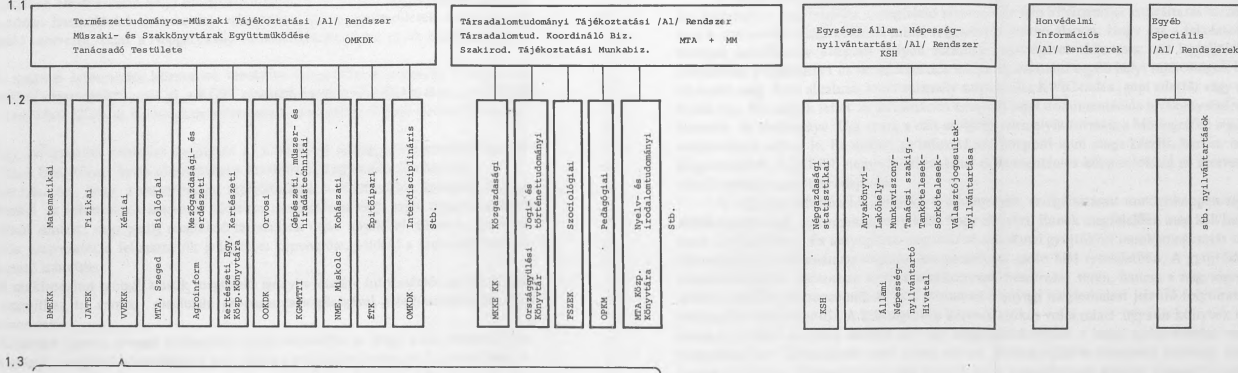
A reference-művek és sorozat-kiadványok egyeztetésére már több a lehetőség, és ez néhány szakterületen, pl. a kémia, fizika, matematika területén meg is történt. Hasonlóképpen vannak bizonyos eredmények a külföldi folyóiratok beszerzésének koordinálása terén is. Ezt a célt, ha közvetve is, legeredményesebben a szakmai folyóirat-lelőhelyjegyzékek szolgálják. Ezek használata az utóbbi időben egyre jobban terjed. Segítségükkel a kisebb intézmények könyvtárai eldönthetik, hogy a viszonylag egyre kevesebbet érő beszerzési keretektől mely folyóirataik előfizetését tartásuk fenn, és melyek azok, amelyeket a szakmai információs központ szolgáltatásainak igénybevétele alapján lemondhatnak.

A szakmai információs központ dokumentumbeszerzési politikáját természetesen annak szolgáltatásai, köztük elsősorban dokumentációs tevékenysége szabja meg. Amennyiben a szakmai információs központ jelentékeny önálló dokumentációs tevékenységet folytat, célszerű a dokumentumbázisának minél szélesebb körre való kiterjesztése. Ugyan-

1. A NIR SZERVEZÉSI VÁZLATA

Népgazdasági Információs Rendszer

Koordináló szerv: Szakmai Információs Tárcaközi Bizottság /SziTB/
OMFB, MTA, Minisztériumok

csak széles folyóiratbázist igényelnek azok a szakmai információs központok is, amelyek a szakterületükön működő kisebb intézmények dolgozóinak szakirodalmi igényeit másolatok formájában elégítik ki. Ha a szakmai információs központ jól válogatott, széles folyóiratbázissal rendelkezik, akkor a szakterületéről befutott igények jelentékeny százalékát egyetlen devizáért beszerzett külföldi példány alapján országos szinten ki tudja elégíteni. A Veszprémi Vegyipari Egyetem erre vonatkozó felmérése azt mutatja, hogy amennyiben egy téma irodalmát folyóiratcikkek terén teljességre törekvően akarjuk kielégíteni, akkor az eredeti folyóiratok előfizetési díjának maximum 5%-áért beszerezhetők az eredeti folyóiratokból szükséges cikkeket helyettesítő reprográfiai. Ez a reprográfiai szolgáltatást jelentőségét bizonyítja és gazdasági előnyeit közelítőleg azzal lehetne jellemezni, hogy a jól felszerelt, széles folyóiratbázissal rendelkező és megfelelő biztonsággal működő reprográfiai berendezések birtokában lévő szakmai információs központok a külföldi folyóiratok előfizetésére fordított deviza 90%-ának megtakarítását tennék lehetővé országos szinten, amennyiben a kisebb intézmények könyvtárainak használóit a reprográfiai szolgáltatás következetes igénybevételére rá lehetne szoktatni.

A szakmai információs központ feldolgozó tevékenysége igen különböző szintű lehet. A szakterületére tartozó könyvekről különböző katalógusokat készíthet, esetleg összefoglalhatja a szakterületén működő egyéb könyvtárak állományát is egy szakmai központi címjegyzék formájában.

A folyóiratok feldolgozása is rendkívül sokféle szintű lehet az egyszerű kurrens folyóiratjegyzéktől a retrospektív cím- és lelőhelyjegyzékeken keresztül a folyóiratcikkek cédulakatalógusáig. Az utóbbi átvezet a dokumentáció területére, amit a szakmai információs központ megfelelő gondos felmérések alapján kell, hogy végezzen.

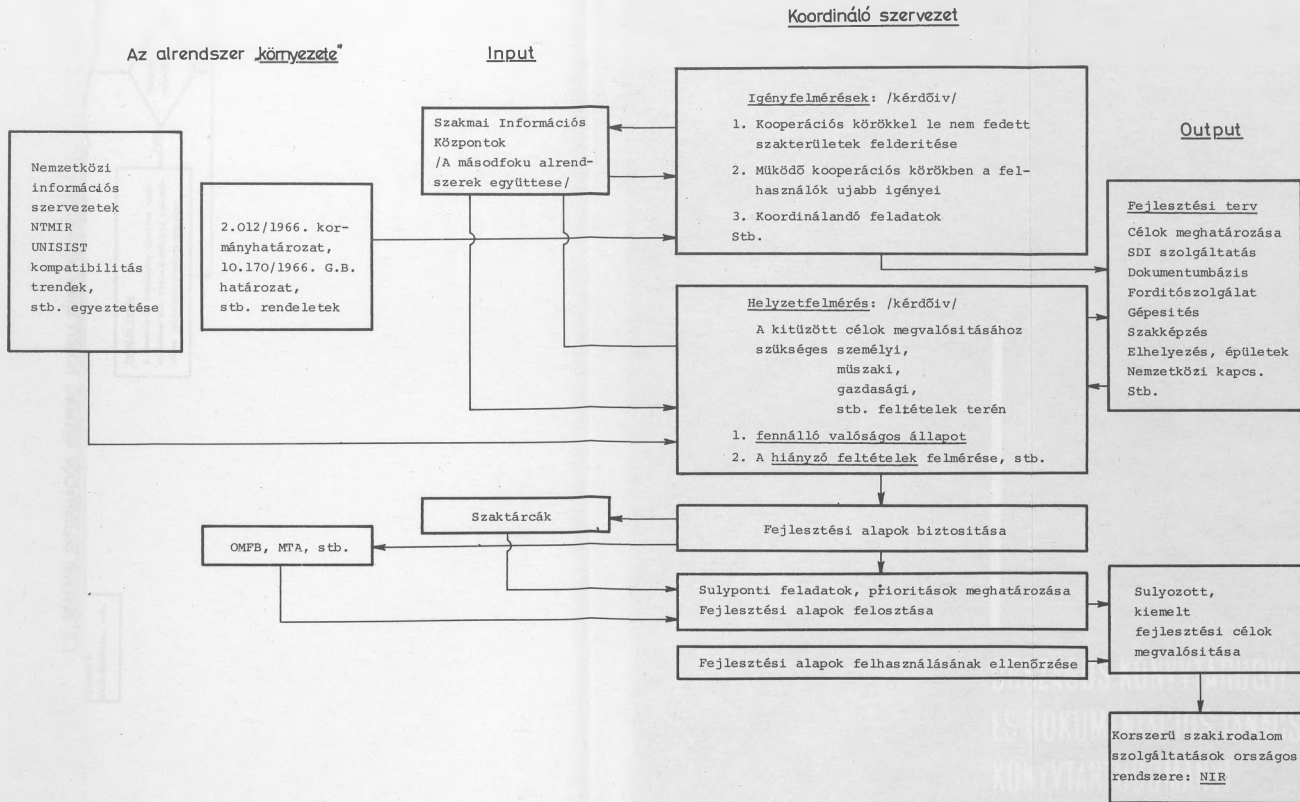
A szakmai információs központok alapvető feladatai közé tartozik azoknak a szekunder dokumentumoknak az összegyűjtése, amelyek szakterületén a megjelenő folyóiratok és új monográfiák tartalmi feltárását végzik, vagyis a referáló folyóiratok, gépi adattárak és a KWIC-indexek megfelelő jegyzékével kell, hogy rendelkezzenek. Második lépésben ezeknek a visszakereső eszközöknek a dokumentumbázisát, vagyis a referáló lapok folyóiratbázisát kell, hogy feltárja és összehasonlítsa saját olvasóinak igényeivel. Amennyiben a saját igényekben szereplő folyóiratcímek választéka meghaladja a szakterületen ismert referáló lapok és egyéb jeladó információs eszközök folyóiratbázisának terjedelmét, csak abban az esetben indokolt a le nem fedett kiadványok saját munkával végzett feltárása, dokumentálása és saját kiegészítő információs kiadvány szerkesztése. A nemzetközi referáló kiadványokat kiegészítő hazai jeladó információs kiadvány feltehetően elsősorban a szakterület nemzetközi szempontból kevésbé jelentős, de hazai viszonylatban esetleg fontos és számottevő publikációinak referálását fogja elvégezni.

Korábban jelzett bibliográfiai szolgáltatás saját szerkesztésű segédeszközeinek az ebben a pontban vázolt dokumentációs tevékenység a forrása.

A világirodalmi áttekintést biztosító bibliográfiai szolgáltatásnak a saját dokumentációs kiadványoknál általában sokkal jelentősebb forrását a nemzetközi szakmai dokumentációs központok és szervezetek kiadványai képezik. Ezek összegyűjtése, jegyzékbe foglalása az előző pontban kellő indoklást kapott.

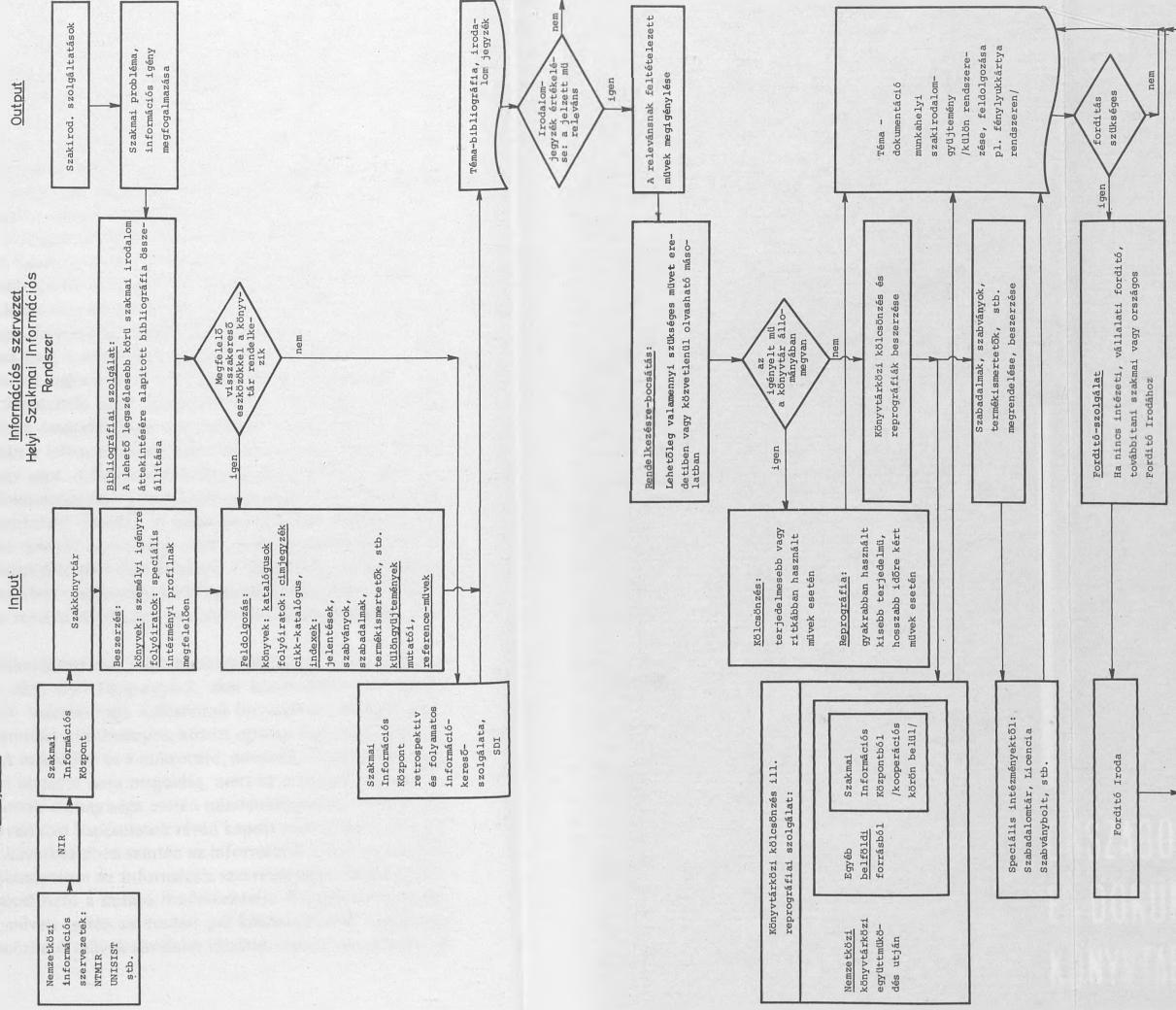
A saját szerkesztésű és adaptált referáló lapok, illetve jeladó információs eszközök

1.1 A NIR ELSŐFOKÚ ALRENDSZEREI MODELLJÉNEK MŰVELETÁBRÁJA

1.3 HELYI SZAKMAI INFORMÁCIÓS ALRENDSZER MODELLJÉNEK MŰVELETÁBRÁJA

Az alrendszer környezete

és a szakmai információs központhoz befutó szakirodalmi igények összevetése alapján születik meg az igénybevevők kérése, kérdése, témája alapján készült bibliográfia. Ez retrospektív illetve folyamatos, figyelőszolgálat jellegű lehet.

Mindkét feladat megoldható hagyományos módon, a referáló lapok mutatóinak olvasása vagy mágnesszalagra felvett adattárak számítógéppel történő átvizsgálása útján. A számítógépes szelektív információs szolgáltatás egyelőre hazánkban folyamatos figyelés jellegű bibliográfiákat szolgáltat. A retrospektív keresésre szolgáló, nagyságrendekkel költségesebb adattárak beszerzése még nem történt meg.

Meg kell jegyezni itt, hogy a gépi módszer nem feltétlenül fémjelzi a téma bibliográfiai színvonalát. A gépesítés ugyanis elsősorban a nagy tömegű anyag feldolgozását és átfésülését teszi lehetővé, de ugyanilyen, sőt szakmailag magasabb színvonalon végezhető el a bibliográfia összeállítása értelmes emberi munkával, jól szerkesztett referáló folyóiratok szakember által történt átvizsgálása útján. Szakemberen itt nem elsősorban a könyvtáros végzettségű szakembert, hanem a téma művelőjét, a kutatót kell érteni. Ki kell hangsúlyozni azt is, hogy a témabibliográfia összeállításáért minden körülmények között a téma művelője, a szakember a felelős, akár olyan formában, hogy saját kezűleg gyűjti ki a referáló lapból a számára szükséges folyóiratközlemények bibliográfiai adatait, akár abban a formában, hogy ő fogalmazza meg a számítógép számára feltett kérdést, a keresőprofil, amelynek ellenőrzése és javítása ugyancsak a felhasználó kutató feladata.

A hagyományos módon, a felhasználó által szerkesztett témabibliográfia esetén a bibliográfiai adatok értékelése már az összeállításkor megtörténik. A gépi úton összeállított témabibliográfia esetén azonban a felhasználónak kell eldöntenie címenként, hogy a jelzett dokumentum releváns-e, vagy sem. A felhasználó feladata továbbá az is, hogy a releváns folyóiratcikkek és egyéni dokumentumok közül kiválassza azokat, amelyek eredetiben, teljes szövegben való megismerését kívánja. A teljes szövegükben megismerni kívánt dokumentumokat a felhasználó igénylő lapon kérje akár a helyi szakmai információs központtól. Mindenképpen az információs szervezet feladata a felhasználó által relevánsnak feltételezett és teljes terjedelmükben megismerni kívánt művek beszerzése. A szakembert feltétlenül mentesíteni kell az eredeti művek beszerzésével járó adminisztrációs munkától és utánjárástól.

Az igényelt szakirodalmi dokumentumok rendelkezésre bocsátása mindenképpen az információs szervezet feladata, akár saját állományból, akár könyvtárközi kölcsönzés útján más könyvtáraktól beszerzett másolat vagy kölcsönmű formájában. Itt kell megjegyezni azt is, hogy a reprográfia minden körülmények között optikai segédeszközök nélkül olvasható reprográfia legyen. A mikrofilm és a mikrocárd, amelyek olvasásához nagyító berendezés szükséges, az olvasó számára nem megoldás, mert ez a kutatások jelenlegi színvonalán szükséges dokumentumok mennyisége esetén mindenképpen a kutató látásának károsodására vezetne. A könyvtárközi kapcsolatok révén kapott mikrofilmek olvashatóvá nagyításának munkája ennek következtében szintén az információs központ feladata.

Amennyiben az igényelt dokumentum az információs szervezet saját állományában megtalálható, kétféle formában bocsátható a kutató rendelkezésére. Könyvek és terjedemesebb vagy ritkábban használt művek esetén az eredeti mű kölcsönzésével, elsősorban folyóiratok vagy más nem kölcsönözhető művek rövidebb részletei esetén közvetlenül olvasható másolat formájában.

Amennyiben a keresett mű az információs központ saját állományában nem található, mindenképpen feladata a másodfokú alrendszerek tagjaként működő szakmai információs központnak az igényelt dokumentum könyvtárközi kölcsönzés útján való beszerzése, akár belföldi, akár nemzetközi könyvtárközi együttműködés útján.

Itt kell említést tenni a kölcsönzés terjedelmes problémáiról. Az ezzel kapcsolatos felmérések legfőbb tanulsága, hogy a kölcsönzések átfutási idejét legcélszerűbben úgy lehet csökkenteni, ha a felhasználó közvetlenül a kölcsönzőhöz tud fordulni valamely információs központ által szerkesztett lelőhelyjegyzék adatai alapján. A nemzetközi könyvtárközi együttműködés sokszor a hazai kölcsönzésnél is rövidebb átfutási idővel és 90%-on felüli hatásfokkal megoldható. Műszaki tudományos területen ajánlható erre a célra a British Library Boston-Spa-ban működő részlegének reprográfiai szolgálata, amelyet előre váltott kuponok fejében kéthetes fordulóval bárki igénybe vehet. Újabb nehézségként jelentkezik a kuponok beszerzése, amit a Kultúra fizető eszköznek minősít, nem pedig potenciális dokumentumnak. Központi intézkedés lenne szükséges ennek a szemléletnek a megváltoztatására. Célszerű lenne, ha a Kultúra ezt az egyéb célra fel nem használható devizáért beszerzett kuponot reprografiának minősítené és valamelyik könyvesboltjában készpénzfizetés ellenében árusítaná.

A műszaki-tudományos területen a világirodalmi áttekintést biztosító bibliográfiák anyagának átlag 2/3 része folyóiratcikk. Ugyanezen a szakterületen a szabadalmak képviselik a másik fontos dokumentumtípust, az összes releváns irodalomnak mintegy 23–25%-ában. A szabadalmak beszerzése dokumentum-orientált szakintézményektől célszerű. Hazai viszonylatban az Országos Találmányi Hivatal Dokumentumtárából igényelhetők megfelelő másolatok. Külföldi szabadalmak esetén célszerű a Licencia vállalatához fordulni, amely megfelelő kereskedelmi haszon felszámítása ellenében a világ bármely országában megjelent szabadalom beszerzését vállalja és hosszabb-rövidebb átfutási idővel biztosítja.

Ugyanilyen speciális dokumentumtípust képviselnek a szabványok, amelyek a szabadalmak mellett ugyancsak jelentős hányadát teszik ki a műszaki-tudományos irodalomnak. Mivel sem a szabadalmak, sem a szabványok teljességre törekvő gyűjtésével feltehetően egyik hazai szakmai információs központunk sem tud foglalkozni, a szabványirodalom biztosítása ugyancsak dokumentum-orientált speciális intézmény feladata. A Magyar Szabványügyi Hivatal Könyvtárának kellene felkészülnie ennek a feladatnak ellátására elsősorban a hazai érvényes szabványokból rövid idő alatt biztosítandó másolatok, másrészt nemzetközi kapcsolatainak felhasználásával a külföldi szabványok intézményes beszerzésének és rendelkezésre bocsátásának biztosításával.

A témadokumentáció, a munkahelyi szakirodalom-gyűjtemény az előbbieket alapján három forrásból áll össze: egyrészt a szakmai információs központ saját dokumentumállományából, a kölcsönzött eredeti művekből, illetve a róluk készült másolatokból; másrészt a könyvtárközi kölcsönzés útján beszerzett eredeti művekből és másolatokból; harmadszorban pedig a dokumentum-orientált intézményektől vásárolt szabadalmakból, szabványokból, termékismertetőkből és egyéb dokumentumokból. Célszerű a százas nagyságrendet meghaladó témadokumentációk rendezése, külön gyűjteményként való feldolgozása és a felhasználó szempontjai szerint készült teaurusz címszavainak felhasználásával készített fénylyukkártyarendszerben történő nyilvántartásuk.

Az eredeti szöveg rendelkezésre bocsátásával az információs központ tevékenysége még nem szűnhet meg akkor, ha a rendelkezésre bocsátott dokumentum a felhasználók számára ismeretlen nyelven íródott. A szolgáltató-lánc első tagját képező világirodalmi bibliográfia után a lánc második tagjaként felfogható rendelkezésre bocsátó és könyvtárközi kölcsönző szolgálathoz harmadik tagként megfelelő szakmai fordító szolgálatnak is kapcsolódnia kell. A fordító szolgálat a hasonló szakterületen működők nyelvtudását használja fel a szerződéses munkaviszonyban. Állandó fordítói státuszokra nincs szükség. A fordító iroda mindössze diszpécser-tevékenységet folytat, amennyiben a jelentkező igénylőket kapcsolatba hozza a fordítás elvégzését vállaló, nyelvet tudó szakemberekkel. Ennek adminisztrálása természetesen munkát és költséget jelent, de megoldásra van példa.

HELYI SZAKMAI INFORMÁCIÓS ALRENDSZER MODELLJE

Ezt a típust azok a kisebb vállalati, kutatóintézeti vagy oktatási intézmények könyvtárai képviselik, amelyek egyrészt hiányos felszerelésük, másrészt megfelelő személyi feltételek hiányában nem képesek a fenntartó intézmény valamennyi szakirodalmi igényének önálló és maradéktalan kielégítésére.

A helyi szakmai információs rendszer input oldalát a fenntartó intézmény szakkönyvtára jelenti. Az információs tevékenységnek mindenütt, tehát ezen a szinten is a dokumentumtár, a szakkönyvtár a bázisa.

Az információs szervezet közvetlen környezetét a hasonló szakterületen működő szakmai információs központ jelenti. A helyi szakmai információs rendszer saját erőből meg nem oldható problémáival a másodfokú alrendszerek szintjét jelentő szakmai információs központhoz kell, hogy forduljon. A másodfokú alrendszer szintjét jelentő szakmai információs központnak viszont alkalmasnak kell lennie arra, hogy bármiféle szakirodalmi információs igényt kielégítsen, amely a saját szakterületén működő kutatóktól vagy hasonló profilú intézmény könyvtárából érkezik.

A harmadfokú alrendszerek szintjét képviselő helyi szakmai információs rendszerek távolabbi környezetét az itt jelzett népgazdasági információs rendszer, tehát a hazai tájékoztatási rendszernek a másodfokú alrendszerek szintjén túli része képviseli.

A helyi szakmai információs rendszereknek még távolabbi környezetét a nemzetközi információs szervezetek: az NTMIR, az UNISIST stb. jelentik.

Az információs szervezet output oldalát a szakirodalmi szolgáltatások jelentik. Ebben a pontba elsősorban a szakmai probléma, a szakirodalmi információs igény megfogalmazása tartozik.

A szakmai probléma szakirodalmi szolgáltatásokkal történő megoldásának első lépője ezen a szinten is a bibliográfiai szolgálat, amely a helyi szakmai információs rendszer szintjén sem lehet alacsonyabb igényű: itt is csak a teljes szakmai világirodalom áttekintésén alapuló bibliográfia biztosíthatja kutató-fejlesztő, illetve termelő munka legjobb hatásokkal történő végrehajtását. Éppen ezért amennyiben a helyi szakmai információs rendszer a kellő színvonalú szolgáltatás teljesítésére saját erőből nem képes, akkor a másodfo-

kü alrendszerek szintjét képviselő szakmai információs központhoz kell fordulnia információs igényei kielégítése céljából.

Milyen politikát kövessen a helyi szakmai információs rendszer saját szakkönyvtára állományának kialakításában? Könyvek esetében semmiféle gyűjtőkori teljességre nem kell törekednie, csupán saját fenntartó intézménye dolgozóinak közvetlen igényeit kell, hogy a rendelkezésre álló kereteből kielégítse. Referenz-művekből általában az intézmény legspeciálisabb profiljába tartozó könyvek beszerzése célszerű. Ugyanez vonatkozik a szakfolyóiratokra is, amennyiben csupán a legspeciálisabb profilú folyóiratok előfizetése gazdaságos: azoké, amelyek közleményeinek körülbelül fele a fenntartó intézmény dolgozó számára érdekes és közvetlenül felhasználható.

A megrendelendő folyóiratok kiválasztására a következő módszer ajánlható: a szakmai információs központtól kapott bibliográfiák alapján a kiválasztott folyóiratcikkekből megállapítható a szükséges irodalom szóródása különböző folyóiratcímek között. Második lépésben azt kell megállapítani, hogy az egyes folyóiratok hány közleménye volt releváns a tárgyévben. Amelyik folyóirat előfizetési díja alacsonyabb, mint az 1 évben belőle készítettett másolatok ára, azt eredetiben érdemesebb az intézménynek előfizetnie. A többi előfizetésétől eltekinthet és másolatait a szakmai információs központtól érdemes beszereznie. Szabadalmak, szabványok beszerzése érdekében közvetlenül fordulhat a már említett dokumentum-orientált szakintézményhez, vagy ezek beszerzését is másodfokú alrendszerek szintjét képviselő szakmai információs központtól kérheti.

Mindazokat a szakirodalmi információs igényeket, amelyeket a helyi szakmai információs rendszer vagy felszerelésének elégtelensége miatt, vagy személyi feltételek hiányában, vagy bármely más okból nem képes kielégíteni, a szakmai információs központnak kell teljesítenie. Vonatkozik ez mind a bibliográfiai igényekre, mind a rendelkezésre bocsátásra, mind pedig a fordító szolgálatra.

A szakirodalmi szolgáltatások problémája megoldásának első lépcsőjeként a helyi szakmai információs rendszer vagy saját erőből (ha van elég pénze megfelelő színvonalú referáló folyóirat előfizetésére), de többnyire a szakmai információs központ szelektív információs szolgáltatásainak segítségével biztosítja a megfelelő világirodalmi áttekintést nyújtó témabibliográfiát, irodalomjegyzéket. Ennek kiértékelése mindenkor a felhasználó feladata. A hagyományos módszerrel személyesen készített bibliográfia tételeit vagy pedig a gépi úton készült bibliográfia relevánsnak feltételezett dokumentumait a felhasználó a helyi szakmai információs rendszertől igényelje meg.

A helyi szakmai információs rendszer lehetőleg valamennyi szükségesnek ítélt művet eredetiben vagy közvetlenül olvasható másolatban bocsássa a felhasználó rendelkezésére. Amennyiben az igényelt mű saját állományában megvan, akkor a rendelkezésre bocsátás tekintetében ugyanazok az elvek érvényesek, amelyeket korábban már leszögeztünk. A harmadfokú alrendszerek és a másodfokú alrendszerek közötti munkamegosztás legfőbb elve az, hogy amit a helyi szakmai információs rendszer saját erőből nem tud a felhasználónak megadni, azt a szakmai információs központ minden körülmények között kell, hogy a helyi szakmai információs rendszer közvetítésével az ország bármely szakemberének biztosítani tudja.

Amennyiben a harmadfokú alrendszer nagyobb intézmény információs szervezete

és nagyobb anyagi lehetőségei, valamint jobb személyi feltételei birtokában az igények nagyobb részét tudja saját erőből kielégíteni, akkor csak kisebb mértékben veszi igénybe a másodfokú alrendszer képviselő szakmai információs központ szolgáltatásait. Ezekből a fejlettebb helyi szakmai információs rendszerekből fejlődnek majd ki további munkamegosztás útján az újabb másodfokú alrendszereket képviselő szakmai információs központok. Megfontolandó azonban, hogy meddig célszerű a horizontális munkamegosztást folytatni, hány másodfokú szakmai információs központ létrehozatalát célszerű népgazdasági szinten támogatni. Meggyőződésem, hogy a tárcák számának megfelelő számú információs központ nem jelent elegendően differenciált munkamegosztást, viszont nem tartanám célszerűnek ezeknek a szakmai információs központoknak a számát 20–30-nál többre szaporítani.

Esztétikai vonatkozású követelmények az olvasói övezet helyiségeiben

Az itt közölt írás az európai szocialista országok szakértőinek vállalkozásával készülő könyvtár-tervezési kézikönyv egy fejezete.

URBÁN László

Ennek a tanulmánynak a megírásában nem vezethet bennünket az a cél, hogy befejezett esztétikai kánonokat ajánljunk az olvasóknak. Nem lehet célunk, hogy az eddig kialakított kánonok egyikét vagy másikát önkényesen kisajátítsuk és kizárólagos érvénnyel alkalmazzuk, javasoljuk. Az esztétikum koronként és tájanként erősen változó, állandóan alakuló kategória. A témakörében felhalmozódó ítéletek sokfélék és nemcsak eltérők, de egymásnak kölcsönösen ellentmondóak is lehetnek. Nem törhetünk lándzsát sem a díszítési törekvések, sem az egyszerűség, sem a monotónia, sem a tarkaság mellett, nem adhatunk receptet, hogy miből mennyi a sok, mennyi a kevés. Csak arra vállalkozhatunk, hogy az eddigi tényszerű megállapításainkat és az egzaktan megfogalmazható követelményeket rögzítsük, amelyeket bármely esztétikai kánon alkalmazása esetén egyaránt figyelembe kell venni.

ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

Gondolatmenetünk megtervezésekor szembe kellett néznünk az egyszerűsítés rémével. Lineáris sorba kellett állítanunk a téma részleteit. Ennek során önkényes, vagy önkényesnek tűnő döntéseket kellett hozni például abban a tekintetben, hogy o l y a n r é